

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده حقوق

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد حقوق عمومی

عنوان:

نظام حکومتی و قانونگذاری در اندیشه طراحان جمهوری اسلامی ایران

استاد راهنما:

دکتر فضائی

نگارنده:

حسین عبدالهی

تابستان ۱۳۹۵

تقدیم به:

پدرم، که همواره در یاد من چون تندیس شہامت و ایثار می درخشد.
مادرم که سواد خواندن نداشت اما درس زیستن به من آموخت.
و همسرم، همسفر زندگیم....

تشکر و قدردانی

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت را به ما عطا فرمود. در اینجا بر خود لازم می‌دانم از تمامی اساتید بزرگوار، به‌ویژه اساتید دوره کارشناسی ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل علم و معرفت و فضائل اخلاقی یاری نموده‌اند تقدیر و تشکر نمایم.

از استاد گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر فضایی که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان‌نامه تقبل نموده‌اند نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم.

از جناب آقایان دکتر علی مشهدی و دکتر توحیدی که به عنوان داور قبول زحمت فرمودند کمال تشکر را دارم.

چکیده

نظام جمهوری اسلامی ایران، نظامی است که در سال ۱۳۵۷ هـ ش بعد از مبارزات طولانی مردم، به رهبری امام خمینی (ره) و دیگر طراحان آن که بیشترین تاثیر را در پیروزی انقلاب اسلامی و شکل گیری چارچوب نظام (اعم از تغییر نظام سیاسی کشور از سلطنتی به جمهوری اسلامی، تشکیل مجلس خبرگان قانون اساسی جهت تدوین و تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی و اصول کلی آن شامل شکل و محتوای حکومت، مذهب رسمی کشور، اصل ولایت فقیه، تفکیک قوا و...) داشته اند شامل آیت الله بهشتی (عضو شورای عالی طرح های انقلاب، نماینده مردم و نایب رئیس مجلس خبرگان قانون اساسی، فعال سیاسی و بنیانگذار سیستم قضایی در نظام جمهوری اسلامی)، آیت الله مطهری (رئیس شورای عالی طرح های انقلاب اسلامی، فعال فرهنگی و سیاسی و تئوریسین اصلی انقلاب) و آیت الله مفتاح (فعال فرهنگی و سیاسی در حوزه و دانشگاه و تئوریسین نظام)، آیت الله خامنه‌ای (عضو شورای عالی طرح های انقلاب، فعال سیاسی و رئیس قوه مجریه، عضو و نایب رئیس شورای بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸، منتخب مجلس خبرگان رهبری به عنوان رهبر انقلاب بعد از رحلت امام خمینی (ره) و آیت الله اکبر هاشمی رفسنجانی (عضو شورای عالی طرح های انقلاب، فعال سیاسی و رئیس قوه مقننه و مجریه، عضو شورای بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸، عضو خبرگان رهبری، رئیس مجمع تشخیص مصلحت نظام)، شکل گرفت. در اندیشه این طراحان، هدف اصلی از تشکیل چنین نظامی، تأسیس یک حکومت دینی بوده که قانون گذاری آن برگرفته از قوانین شرع مقدس اسلام (مکتب تشیع) می باشد تا نسبت به تحقق عدالت اجتماعی که جزء یکی از مهم ترین اهداف پیامبران الهی در طول تاریخ بوده اقدام شود و بدین گونه موجبات رهایی انسان های مستضعف از هرگونه سلطه استبداد و استعمار و همچنین زمینه مشارکت مردمی در تاسیس نظام سیاسی را به صورت دموکراتیک فراهم آورند تا آیندگان نتوانند به سادگی و با یک فرمان نشست و برخاست آن را تغییر داده و متزلزل سازند ... بر این اساس در پژوهش حاضر تلاش می گردد با مراجعه به کتاب ها، اسناد و تحلیل محتوایی آنها (روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه ای) به توصیف اندیشه طراحان جمهوری اسلامی ایران در رابطه با تشکیل حکومت، بر پایه قانون گذاری اسلام، پرداخته شود.

واژگان کلیدی: انقلاب، حکومت، جمهوریت، اسلامیت، قانون گذاری، دموکراسی، اندیشه طراحان، حقوق عمومی

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۲
الف - بیان موضوع	۲
ب - سؤال اصلی	۲
سؤالات فرعی	۲
ج- فرضیه	۳
د - پیشینه تحقیق	۳
ذ- ضرورت و اهمیت تحقیق	۳
و - روش تحقیق	۳
ر - اهداف پژوهش	۴
ز - ساختار پژوهش	۴
فصل اول: تعریف حکومت ، مفهوم،ویژگی ها و اهداف آن در اسلام و اندیشه طراحان جمهوری اسلامی	۵
مبحث اول: تعریف حکومت واندیشه سیاسی اسلام در رابطه با حکومت	۶
گفتار اول: تعریف حکومت و انواع آن	۶
بند اول: معنی لغوی و اصطلاحی حکومت	۶
بند دوم: انواع حکومت ها و رژیم های سیاسی	۶
گفتار دوم: بررسی ضرورت وجود یا عدم وجود حکومت و دیدگاه اسلام در رابطه با آن	۸
بند اول: منکرین ضرورت وجود حکومت	۸
بند دوم: موافقان ضرورت وجود حکومت	۸

بند سوم: دیدگاه اسلام در مورد ضرورت یا عدم ضرورت وجود حکومت	۹
گفتار سوم: تعریف و مفهوم سیاست و اندیشه سیاسی اسلام در رابطه با حکومت ...	۱۰
بند اول: تعریف و مفهوم سیاست	۱۰
بند دوم : اندیشه سیاسی اسلام در رابطه با حکومت	۱۰
مبحث دوم: بررسی مفهوم حکومت ، خصوصیات و اهداف آن در اندیشه اسلام و طراحان جمهوری اسلامی ایران	۱۲
گفتار اول: مفهوم حکومت ، خصوصیات و اهداف آن در اسلام	۱۲
بند اول: مفهوم حکومت در اسلام	۱۲
بند دوم: شاخص های حکومت اسلامی	۱۲
بند سوم: اهداف حکومت اسلامی	۱۴
گفتار دوم: مفهوم حکومت ، خصوصیات و اهداف آن در اندیشه طراحان جمهوری اسلامی ایران	۱۴
بند اول: مفهوم حکومت و خصوصیات آن در اندیشه امام خمینی (ره)	۱۵
بند دوم: مفهوم حکومت و خصوصیات آن در اندیشه آیت الله مطهری	۱۶
بند سوم: مفهوم حکومت و خصوصیات آن در اندیشه آیت الله بهشتی	۱۷
بند چهارم: مفهوم حکومت و خصوصیات آن در اندیشه آیت الله خامنه‌ای	۱۹
فصل دوم: تحولات، جریانها و احزاب موثر در شکل گیری و پیروزی انقلاب اسلامی ۲۴	
گفتار اول: انقلاب مشروطیت و تاثیر آن بر شکل گیری انقلاب اسلامی	۲۵
بند اول: انقلاب مشروطیت و پیامدهای آن	۲۵
۱-۱ ابعاد فکری مشروطیت	۲۵
۲-۱ اصول اساسی قوانین مشروطیت	۲۷
۳-۱ دستاوردهای نهضت مشروطیت در قانون اساسی	۲۸

- ۴-۱ تحلیلی بر انقلاب مشروطیت ۲۹
- گفتار دوم: تحولات و جریان های داخلی و خارجی اوایل دهه ۱۳۴۰ ه ش و تاثیر آن
در شکل گیری انقلاب اسلامی ۳۰
- بند اول- نفوذ آمریکا بر ایران و تحمیل اصلاحات اقتصادی - اجتماعی ۳۰
- بند دوم - رحلت آیت الله بروجردی و تحول در مرجعیت حوزه ها ۳۱
- بند سوم- جریان فکری اسلام فقهتی - ولایتی ۳۲
- بند چهارم- قیام پانزده خرداد ۱۳۴۲ ۳۳
- بند پنجم- اندیشه انقلاب اسلامی ۳۴
- مبحث دوم: بررسی احزاب ، گروه ها و افراد موثر در شکل گیری انقلاب اسلامی .. ۳۶
- گفتار اول: افراد و احزاب و گروه های سیاسی-مذهبی مؤثر در شکل گیری انقلاب
اسلامی ۳۶
- بند اول: تعریف حزب و دیدگاه اسلام در رابطه با آن. ۳۶
- بند دوم: احزاب ، گروه ها و سازمان های سیاسی - مذهبی مؤثر در شکل گیری
انقلاب اسلامی ۳۷
- ۱-روحانیت مبارز ۳۷
- ۲- جمعیت فدائیان اسلام ۳۹
- ۳- حزب موتلفه اسلامی ۳۹
- ۴- جنبش های دانشجویی ۴۰
- گفتار دوم: افراد، احزاب و گروه های ملی و ملی - مذهبی مؤثر در شکل گیری
جمهوری اسلامی ۴۲
- بند اول: افراد، احزاب و گروه های ملی و ملی - مذهبی مؤثر در شکل گیری انقلاب
اسلامی ۴۲
- الف - جبهه ملی ایران ۴۲

ب - نهضت آزادی	۴۶
مبحث سوم : بررسی اندیشه طراحان جمهوری اسلامی ایران جهت تشکیل حکومت	۴۹
۱) نفی سلطنت	۵۰
۲) نقد مشروطیت	۵۱
۳) ایجاد دموکراسی و مردم‌سالاری دینی	۵۱
۴) تبیین نظریه حکومت اسلامی بر اساس اصل ولایت فقیه	۵۴
فصل سوم: مفهوم قانون اساسی و چگونگی بازتاب اندیشه سیاسی طراحان جمهوری اسلامی ایران در ساختار حکومت و قانون‌گذاری	۵۹
مبحث اول: تعریف قانون اساسی و چگونگی روند قانون‌گذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران	۶۰
گفتار اول: تعریف ، مفهوم و اقسام قانون اساسی و شیوه‌های مختلف شکل‌گیری آن	۶۰
بند اول: تعریف و مفهوم قانون اساسی و دلایل چگونگی ظهور آن	۶۰
الف) تعریف قانون اساسی	۶۰
ب) مفهوم قانون اساسی	۶۰
ج) دلایل و چگونگی ظهور قوانین اساسی	۶۱
بند دوم : اقسام قانون اساسی	۶۲
۱- قانون اساسی مدون و غیر مدون	۶۲
۲- قانون اساسی منعطف و غیر منعطف	۶۲
۳- قانون اساسی دارای متن واحد و متعدد	۶۲
۴- قانون اساسی مختلط و یکدست	۶۳
بند سوم: شیوه‌های مختلف شکل‌گیری قانون اساسی	۶۳
الف) وضع قانون اساسی از طریق مجلس مؤسسان	۶۳
ب) وضع قانون اساسی از طریق فراندوم	۶۴

- گفتار دوم: بررسی چگونگی روند قانون‌گذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران..... ۶۴
- بند اول: بررسی چگونگی شکل‌گیری شورای عالی طرح‌های انقلاب اسلامی و نقش آن در قانون‌گذاری و اداره امور کشور ۶۴
- بند دوم: سیر تهیه، تدوین و تصویب قانون اساسی در سال ۱۳۵۸..... ۶۵
- الف) تعیین نوع نظام سیاسی کشور..... ۶۵
- ب - تهیه طرح پیش‌نویس قانون اساسی ۶۵
- ج - تشکیل مجلس مؤسسان و تصویب قانون اساسی..... ۶۶
- مبحث دوم: تأثیر اندیشه طراحان بر چگونگی شکل‌گیری چارچوب نظام جمهوری اسلامی ایران در قانون اساسی ۱۳۵۸ و اصلاح آن در سال ۱۳۶۸..... ۶۷
- گفتار اول: بررسی چگونگی تأثیر اندیشه طراحان جمهوری اسلامی بر شکل‌گیری اصول کلی قانون اساسی ۶۷
- بند اول: اصول بنیادی قانون اساسی..... ۶۷
- ۱-۱) اصول اعتقادی قانون اساسی..... ۶۹
- ۱-۲) اصل کرامت ۷۰
- بند دوم: اصول اخلاقی، اجتماعی، فرهنگی ۷۱
- الف: اصول اخلاقی ۷۱
- ب: اصول اجتماعی ۷۲
- ج: اصول فرهنگی ۷۳
- بند سوم: اصول مذهبی ۷۴
- ۱-۳- امت اسلامی ۷۴
- ۲-۳- دین و مذهب رسمی کشور ۷۵
- ۳-۳- اقلیت‌های دینی و همزیستی مسالمت‌آمیز..... ۷۵

- بند چهارم: اصول ملی ۷۶
- الف - استقلال، آزادی، وحدت ملی و تمامیت ارضی کشور جمهوری اسلامی ایران
۷۶
- گفتار دوم: چگونگی تاثیر اندیشه طراحان بر شکل گیری حقوق اساسی مردم در قانون
اساسی جمهوری اسلامی ایران ۷۷
- بند اول: اصل مساوات و برابری ۷۷
- بند دوم: حقوق زن ۷۸
- بند سوم: حقوق سیاسی افراد ۷۸
- بند چهارم: حقوق اجتماعی مردم ۷۹
- بند پنجم: آزادی های اساسی مردم ۸۱
- گفتار سوم: چگونگی تاثیر اندیشه طراحان بر شکل گیری اساس و پایه های حکومت
جمهوری اسلامی و سیاست خارجی آن ۸۲
- بند اول: رهبری (ولایت فقیه) در قانون اساسی ۸۲
- بند دوم: مشورت و شورا در قانون اساسی ۸۵
- بند سوم: قوای حاکم در نظام و قانون اساسی ۸۶
- بند چهارم: سیاست خارجی نظام در قانون اساسی ۹۰
- گفتار چهارم: ضرورت بازنگری در قانون اساسی و اصلاح آن در سال ۱۳۶۸ ۹۱
- بند اول: مساله رهبری ۹۲
- بند دوم: ناهماهنگی در قوه مجریه ۹۳
- بند سوم: ناکار آمدی نظام شورایی قوه قضائیه ۹۴
- بند چهارم: عدم توافق در قوه مقننه و تاسیس مجمع تشخیص مصلحت نظام ۹۵
- بند پنجم: تدوین و تصویب چگونگی شیوه بازنگری در قانون اساسی ۹۶
- مبحث سوم: بازتاب اندیشه طراحان در قوانین جمهوری اسلامی ایران ۹۹
- گفتار اول: بازتاب اندیشه طراحان جمهوری اسلامی ایران در قوانین کیفری ۹۹
- گفتار دوم: بازتاب اندیشه طراحان جمهوری اسلامی در قوانین حقوقی ایران ۱۰۰

نتیجه گیری ۱۰۲

منابع ۱۰۵

مقدمه

الف - بیان موضوع

انقلاب اسلامی ایران شاید جزء یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین رویدادهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی یک قرن اخیر جهان به شمار آید که منجر به شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی ایران گردید. این انقلاب توانست به شکل شگفت‌انگیزی بر مسائل منطقه‌ای و جهان تأثیر تعیین‌کننده‌ای بگذارد. مهم‌ترین تفاوت این انقلاب به‌عنوان مردمی‌ترین انقلاب جهان معاصر با سایر انقلاب‌های بزرگ جهان را باید در خصلت‌های بنیادین آن، به‌ویژه ابتدای آن بر باورهای دینی و اهداف اسلامی جستجو نمود که در قالب نظام جمهوری اسلامی ایران به منصف ظهور رسیده است. بدین ترتیب طراحان جمهوری اسلامی ایران با تشکیل این نظام، ضمن بازخوانی اسلام در عصر جدید، آن را به‌عنوان یک قدرت تعیین‌کننده در جهان مطرح و بر دوره بی‌باوری‌های دینی در تاریخ نوین جهان مهرپایان زدند.

در این میان یکی از ابعاد مهم نظام جمهوری اسلامی ایران حکومت و قانون‌گذاری اسلام در اندیشه طراحان آن و همخوانی و مطابقت آن با اصول حقوق عمومی می‌باشد.

از این رو اکنون که بیش از سه دهه از پیروی انقلاب و شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی ایران می‌گذرد بحث درباره لایه‌های زیرین‌تر این نظام ضروری است.

لذا پژوهش حاضر تلاش می‌کند تا نمایی دیگر از نظام جمهوری اسلامی ایران و اندیشه طراحان آن را در رابطه با حکومت و قانون‌گذاری مورد بررسی و کندوکاو قرار داده و در سه فصل: ۱- تعریف حکومت، مفهوم، ویژگی‌ها و اهداف آن در اسلام و اندیشه طراحان جمهوری اسلامی ایران ۲- تحولات، جریان‌ها و احزاب موثر در شکل‌گیری انقلاب اسلامی ۳- مفهوم قانون اساسی و چگونگی بازتاب اندیشه سیاسی طراحان جمهوری اسلامی ایران در ساختار حکومت و قانون‌گذاری به دیگر پژوهشگران تقدیم نماید.

ب - سؤال اصلی

اندیشه طراحان جمهوری اسلامی ایران درباره حکومت و قانون‌گذاری اسلام، در ساختار قانون اساسی چگونه انعکاس یافته و تا چه میزان با اصول حقوق عمومی انطباق دارد؟

سوالات فرعی

- رویکرد طراحان جمهوری اسلامی برای تشکیل حکومت اسلامی چگونه رویکردی

بوده است؟

- تا چه اندازه رویکرد طراحان جمهوری اسلامی ایران برای تشکیل حکومت با اصول حقوق عمومی مطابقت دارد؟

ج- فرضیه

در رابطه با سؤال اصلی پژوهش به نظر می‌رسد که اندیشه طراحان جمهوری اسلامی ایران در رابطه با حکومت و قانون گذاری اسلام در ساختار قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که برگرفته از قوانین شرع مقدس اسلام بوده، به خوبی انعکاس یافته و همچنین در چارچوب این نظام، امکان شناسایی قواعد و اصول حقوق عمومی از قبیل دموکراسی، تفکیک قوا، آزادی، برابری، اصل نمایندگی و... وجود داشته و قابل استخراج می باشد.

د - پیشینه تحقیق

هرچند در ارتباط با اندیشه طراحان نظام جمهوری اسلامی ایران برای تشکیل حکومت بر پایه قانون گذاری اسلام، مطالبی (از قبیل نگاهی به مبانی تحلیلی نظام جمهوری اسلامی ایران، دکتر محمد جواد ارسطا و مبانی دینی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، محمد ملک زاده) نگاشته شده است؛ اما تاکنون پژوهشی از منظر حقوق عمومی و استخراج اصول آن ضمن مطابقت با قوانین شرع اسلام از نگاه طراحان این نظام، صورت نگرفته است. به همین جهت این پژوهش واجد نوآوری برای ارائه اندیشه طراحان جمهوری اسلامی در تشکیل حکومت بر پایه قانون گذاری اسلام و استخراج اصول حقوق عمومی از آن می باشد :

ذ- ضرورت و اهمیت تحقیق

با توجه به گذشت بیش از سه دهه از تشکیل نظام جمهوری اسلامی ایران و طی فراز و نشیب ها و کسب تجربیات فراوان در امور حکومتی و قانون گذاری، مطالعه دقیقی درخصوص استخراج اصول حقوق عمومی از اندیشه طراحان این نظام در رابطه با امر حکومت داری و قانون گذاری که بتواند به عنوان الگویی مناسب مورد بهره برداری دیگر پژوهشگران قرار بگیرد، صورت نگرفته است. لذا این پژوهش در صدد است تا با انجام چنین اقدامی زمینه هرچه بهتری را جهت استفاده دیگر پژوهشگران را فراهم نماید.

و - روش تحقیق

در این پژوهش تلاش خواهد شد تا با استفاده از یک روش پژوهشی با رویکرد تحلیلی، توصیفی و مراجعه به کتابها، اسناد و تحلیل محتوایی آنها به توصیف اندیشه طراحان جمهوری اسلامی در تشکیل حکومت بر پایه قانون گذاری اسلام پرداخته شود. روش گردآوری اطلاعات نیز روش کتابخانه‌ای خواهد بود.

ر - اهداف پژوهش

هدف از انجام این پژوهش بیان و ارائه ثمرات علمی و عملی آن، جهت تقویت هرچه بیشتر علم حقوق و استفاده بهتر محققان و علاقه مندان به آن و همچنین در صورت نیاز مورد استفاده قرار گرفتن از سوی نهادهای حکومتی، احزاب و سایر نهادهای مدنی در جامعه می باشد.

ز - ساختار پژوهش

به منظور دستیابی به اهداف پژوهش، تلاش می شود طی سه فصل ابعاد موضوع مورد بررسی قرار گیرد که در فصل اول و با توجه به موضوع پایان نامه و فراهم نمودن زمینه مناسب جهت ورود به بحث، در دو مبحث ضمن تعریف حکومت به بررسی مفهوم، ویژگی ها و اهداف آن در اسلام و اندیشه طراحان جمهوری اسلامی می پردازیم. در مبحث اول به تعریف حکومت و ضرورت وجود و اندیشه سیاسی اسلام در رابطه با آن و در مبحث دوم به بررسی مفهوم حکومت، شرایط و اهداف آن در اندیشه اسلام و طراحان جمهوری اسلامی ایران می پردازیم. در فصل دوم با توجه به نیاز به بررسی چگونگی روند شکل گیری اندیشه انقلاب اسلامی و جایگزینی نظام جمهوری اسلامی بر نظام سلطنتی در کشور ایران، تلاش می گردد ذیل عنوان تحولات، جریان ها و احزاب موثر در شکل گیری انقلاب اسلامی طی سه مبحث به بررسی موضوع فوق پردازیم. در مبحث اول تحولات موثر در روند شکل گیری انقلاب اسلامی، در مبحث دوم احزاب، گروه ها و افراد موثر در شکل گیری انقلاب اسلامی و در مبحث سوم اندیشه سیاسی - حقوقی طراحان جمهوری اسلامی در رابطه با تشکیل حکومت را بیان می نمائیم.

در فصل سوم، با شکل گیری نظام جمهوری اسلامی و نیاز به بررسی تاثیر اندیشه طراحان در شکل گیری چارچوب این نظام و قوانین وضع شده در آن، ذیل عنوان مفهوم قانون اساسی و چگونگی بازتاب اندیشه سیاسی طراحان جمهوری اسلامی ایران در ساختار حکومت و قانون گذاری، طی سه مبحث به آن می پردازیم که در مبحث اول تعریف و مفهوم قانون اساسی و چگونگی روند قانون گذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران، در مبحث دوم تاثیر اندیشه طراحان جمهوری اسلامی در شکل گیری چارچوب نظام و اصول کلی قانون اساسی آن و در مبحث سوم چگونگی بازتاب اندیشه طراحان در قوانین جمهوری اسلامی ایران (اعم از حقوقی و کیفری) مورد بررسی قرار می گیرد.

فصل اول: تعریف حکومت ، مفهوم،ویژگی ها و اهداف آن در اسلام و اندیشه طراحان جمهوری اسلامی

مبحث اول: تعریف حکومت و اندیشه سیاسی اسلام در رابطه با حکومت

در این مبحث، سه گفتار خواهیم داشت؛ در گفتار اول، به بررسی تعریف حکومت و انواع آن می‌پردازیم و در گفتار دوم ضرورت یا عدم ضرورت وجود حکومت و دیدگاه اسلام در رابطه با آن را بیان خواهیم کرد و در گفتار سوم به بررسی اندیشه سیاسی اسلام در رابطه با مفهوم حکومت و ویژگی‌های آن می‌پردازیم.

گفتار اول: تعریف حکومت و انواع آن

بند اول: معنی لغوی و اصطلاحی حکومت

در تعریف حکومت گفته شده حکومت به معنای مجموعه ارگان‌هایی است که به واسطه آنان، حاکم به اعمال اقتدار می‌پردازد. در این صورت بکار بردن این واژه تنها در معنای انحصاری قوه مجریه یا در مفهوم بسیار تنگ نظرانه کابینه وزراء تبعاً درست نمی‌تواند باشد؛ بنابراین علاوه بر قشر سیاسی قوه مجریه، شامل پارلمان و دستگاه‌های دیوانی و اداری و اجرایی نیز می‌گردد.

دربان رایج این واژه سه معنی مختلف را به ذهن متبادری سازد: ۱- عمل حکومت و رهبری، ۲- رژیم سیاسی، ۳- ارگان‌هایی که عملاً سررشته فرمانروایی رادریک کشور به دست دارند.

به نوشته اسمن، واژه حکومت به معنای کلی، نمایشگر اجرای اقتدار عمومی توسط حاکم است. حاکمیتی است به جریان افتاده، لذا تجسم بخش موجودیت یک کشور و عامل اجرای حاکمیت موجود در آن است. مع ذلک لازم است توجه شود که حکومت هر کشور بافتی است مرکب از نهادهای سیاسی. این نهادها بر دو گونه‌اند: نهادهای فرمانروا و غیر فرمانروا.^۱

بند دوم: انواع حکومت‌ها و رژیم‌های سیاسی

ارسطو، انواع حکومت‌ها و رژیم‌های سیاسی را به سه دسته تقسیم می‌کند.

الف- حکومت‌هایی که در آن قدرت فرمانروایی در اختیار یک نفر است. (مونوکراسی یا یکتاسالاری).

در این نوع حکومت‌ها قدرت در دست یک شخص متمرکز است و این صاحب قدرت آن را متعلق به خود می‌داند. مفهوم حکومت آن‌چنان با مفهوم قدرت شخصی یکی شده است

۱. قاضی شریعت پناهی ابوالفضل. بایسته‌های حقوق اساسی، تهران نشر میزان ۱۳۸۴، ص ۱۰۲-۱۰۱

که جدا کردن آن دو به آسانی مقدور نیست. شخص مونوکرات در رأس سلسله مراتب سیاسی قرار می‌گیرد و عالی‌ترین مقام ممکن را به خود اختصاص می‌دهد. از نمونه‌های این نوع حکومت می‌توان به پادشاهی مطلق، خودکامگی، نظام‌های دیکتاتوری و ... نام برد.

ب- حکومت‌هایی که در آن قدرت در اختیار گروه معدودی است. (رژیم‌های چند تن سالار)

در چنین حکومت‌هایی شمار معدودی که در اقلیت به سر می‌برند به سبب حوادث مختلف قدرت را در دست می‌گیرند که از نمونه‌های آن می‌توان به آریستوکراسی یا نجیب سالاری، فئودالیسم، پلوتوکراسی یا حکومت ثروتمندان، حکومت شایستگان یا شایسته‌سالاری و حزب سالاری یا پارتیتوکراسی اشاره نمود.

پ- حکومت‌هایی که فرمانروایی توسط همه مردم صورت می‌گیرد. (همه سالاری یا دموکراسی)

دموکراسی یا حکومت همه مردم، واژه‌ای است یونانی الاصل که از ترکیب دو جزء به وجود آمده است :

۱- مردم ۲- حکومت و سلطنت

در یونان باستان، دموس مفهومی بود محلی که جمعیت مذکر و آزاد یک کشور یا دولت شهر را مشخص می‌کرد. این جمعیت هم شامل نجبا و اشراف و هم مردم عادی می‌شد که هسته مرکزی آن را شهرنشینان و کشاورزان روستاها به نام دمس تشکیل می‌دادند. برای تحقق این رژیم (دموکراسی) می‌بایستی سه اصل آزادی، برابری و تصمیم‌گیری بر مبنای اراده اکثریت مراعات گردد.^۲

در دموکراسی‌های جدید که با دموکراسی یونانی ۲۰ قرن فاصله دارد برای اینکه حکومت‌ها تبدیل به رژیمی فاسد نگردند و خصلتی مردم‌سالارانه داشته باشند باید دارای ویژگی‌هایی از جمله: حق مشارکت همگانی، وجود آزادی‌ها، تسامح و تحمل و چندگانگی سیاسی، اصل برابری توزیع خردمندانانه قدرت و ... باشند.

۲. قاضی شریعت پناهی ابوالفضل. همان صص ۱۲۱-۱۰۳

گفتار دوم: بررسی ضرورت وجود اسلام و دیدگاه اسلام در رابطه با آن

یکی از مباحث مقدماتی دیگری که در تحلیل مقوله حکومت مطرح می‌گردد، ضرورت وجودی آن است. آیا به راستی تشکیل حکومت ضرورت دارد یا آدمی برای ادامه حیات، نه- تنها به حکومت نیازمند نیست بلکه حکومت، خود مانعی برای رسیدن به سعادت است؟

بند اول: منکرین ضرورت وجود حکومت

از جمله معتقدین به این نظر می‌توان به آنارشیت‌ها اشاره کرد. آنارشیت‌ها برخلاف هواداران هگل که دولت را به مرتبه الوهیت برکشیدند و آزادی و انتها در اطاعت مطلق از قدرت دولت یافتند، نسبت به دولت و قدرت دولتی بدبین بودند. آن‌ها معتقد بودند که دولت «شر غیر ضرور» است و تا آنجا که ممکن است باید این شر را از سر راند. آنارشیت‌ها به ویژه در اشکال اجتماع گرایانه آن، اعم از سوسیالیستی، کمونیستی و صنفی، به شدت معتقدند که بدون حکومت هم برقراری نظم و اداره جامعه امکان‌پذیر است^۳ اندیشه مارکس و یاران او را نیز مسامحتاً می‌توان از جمله این دسته از نظرات دانست که به نفی حکومت می‌انجامد. در جامعه آرمانی مارکسیسم (کمونیسم کامل) دیگر طبقات، از بین رفته و دولت نیز بی‌معنا خواهد شد و در عوض جامعه به صورت «انجمن‌های آزاد، افراد آزاد» سامان خواهد یافت. (هر آنچه در عمل به وقوع پیوست به روی کار آمدن دولت‌های توتالیتار و تمامیت‌خواه کمونیستی بود که بر کل جامعه استیلا داشت).^۴

در تاریخ اسلام نیز عده‌ای به نام خوارج ظهور کردند که نظراتی در ظاهر مشابه به آنارشیت‌های امروزی داشتند و منکر ضرورت حکومت بودند (هرچند از نظر جهان‌بینی تفاوت بسیاری با هم داشتند). این گروه با محور قرار دادن آیه شریفه «ان الحكم الی الله»^۵ حکم جزء از آن خداوند نمی‌باشد. به نفی حکومت رسیدند؛ هرچند در تبیین این موضوع عمق چندانی نداشتند و در نهایت از این باور خود عدول کردند.^۶

بند دوم: موافقان ضرورت وجود حکومت

در بین معتقدان به نظر دوم که به ضرورت وجود حکومت (دولت) توجه دارد، نیز می‌توان طیف‌های مختلفی را یافت. یک گروه با نگاه بدبینانه به سرشت حکومت، آن را «شر

۳. قادری حاتم، اندیشه‌های سیاسی در قرن بیستم، تهران، سمت، چاپ اول، ۱۳۷۹ ص ۶

۴. توحید فام محمد، دولت و دموکراسی در عصر جهانی شدن، تهران، روزنه، چاپ اول، ۱۳۸۱، ص ۶۵

۵. انعام، آیه ۵۷

۶. قادری حاتم، اندیشه‌های سیاسی در اسلام و ایران، تهران، سمت، چاپ اول، ۱۳۸۷، صص ۶۰-۶۵

ضرور» دانسته و معتقدند که از باب انتخاب بین بد و بدتر و نیاز حیاتی اجتماع آدمی به این «شر ضروری» است که حکومت را پذیرفته‌اند. این نگاه، به دولت حداقل و کوچک که وظیفه حفظ امنیت و آزادی‌های اجتماعی - اقتصادی را بر عهده‌دارد ختم می‌شود. اندیشه لیبرال‌های اولیه چنین بوده است.^۷

فاشیت‌ها و جریان‌های تمامیت‌خواه با نگاهی مثبت، دولت را مظهر ملیت و هویت ملی دانسته و آن را به‌عنوان آرمان عالی اخلاقی معرفی می‌کنند. در اندیشه فاشیسم، دولت، موجودی دارای سرنوشت، هدف و اراده خاص است و کلیه ابعاد زندگی فرد را در برمی‌گیرد.^۸

بند سوم: دیدگاه اسلام در مورد ضرورت یا عدم ضرورت وجود حکومت

در این بین، اسلام نیز نگاهی خاص به حکومت دارد. در آموزه‌های اسلامی، هیچ‌گاه اصل حکومت، نفی نگردیده بلکه وجود حکومت به‌عنوان ضرورتی اجتماعی که جامعه بشری بدون آن قوام نمی‌یابد، معرفی شده است. امیرالمؤمنین (ع) در مواجهه با خوارج، که در نفی حکومت به آیه «ان الحكم الی الله» اشاره می‌کردند، فرمودند: «کلمه حق یراد بها الباطل» و ادامه دادند: «آری حکم جزء از آن خدا نیست، لیکن اینان می‌گویند فرمانروایی و حکومت، جز برای خدا روا نیست، در حالی که مردم را دولتی و حاکمی باید، نیکوکار یا تبه‌کار، تا در حکومت او انسان با ایمان، کار خویش کند و انسان کافر، بهره خود برد تا آن گاه که وعده حق فرا رسد»^۹

امام (ع) به صراحت، حکومت با قوانین نامطلوب را از هرج و مرج و بی‌قانونی بهتر و آسیب و تباهی‌اش را کمتر می‌داند و در عبارتی چنین می‌فرماید: «اسد حطوم خیر من سلطان ظلوم، و سلطان ظلوم خیر من فتن تدموم- شیر درنده از حاکم ستمگر بهتر است و حاکم ستمگر از فتنه طولانی بهتر.»

با مروری بر سخنان پیامبر (ص) و اهل‌بیت (ع)، سیره عملی پیامبر اکرم (ص) و حضرت علی (ع) را مؤید این نگاه می‌بینیم که حکومت را از ضروریات جامعه به حساب می‌آورند.^{۱۰}

۷. سعیدی مهدی، مردم سالاری دینی از منظر آیت الله خامنه‌ای، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۲، ص ۱۰۶

۸. پاسمور کوئین، فاشیسم، ترجمه علی معظمی، تهران نشر ماهی، ۱۳۸۸، صص ۳۲-۵۰

۹. نهج‌البلاغه کلام ۴۰

۱۰. سعیدی مهدی. پیشین ص ۱۰۹